

УДК 94 (477): (477:48) «1920–1924» ГОЛУБНИЧА-ШЛЕНЧАК Юлія Вікторівна,
аспірантка Київського університету імені
Бориса Грінченка
e-mail: jgolubnycha@gmail.com

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТЕРНОВАНОЇ АРМІЇ УНР У ТАБОРАХ ПОЛЬЩІ (1920–1924 рр.)

З підписанням у 1921 р. Ризького мирного договору між Польщею та РРФСР, у політичного керівництва УНР вже не було жодних підстав сподіватись на активну підтримку боротьби з більшовизмом з боку Варшави. Поразка Другого зимового походу під командуванням генерала Ю.Тютюнника спонукала Державний Центр УНР в екзилі тимчасово відмовитись від планів відновлення української державності збройним шляхом. Інтерновані вояки Армії УНР опинились у складних умовах. Інструментом задля подолання деморалізації у таборах стала освітньо-культурна діяльність, одним з основних ключів якої була видавнича, яка є одним з вагомих видів джерел для дослідження даного періоду. Таборова преса є віддзеркаленням тих поглядів та ідей, які панували серед її представників.

Ключові слова: преса, інтерновані, видавнича діяльність, табір, Польща, Армія УНР.

Постановка проблеми та аналіз досліджень та публікацій. Протягом листопада 1920 р. Армія УНР вела жорстокі бої на теренах України, стримуючи тиск більшовицьких частин. Але 21 листопада 1920 р. вона була змушена з боями відступити за р. Збруч, після чого особовий склад Військ УНР був інтернований польською владою. Складні обставини інтернування вимагали негайних дій задля піднесення морально-бойового духу українського вояцтва. Основним засобом подолання внутрішньої духовної кризи та відчуття пригніченості перших місяців інтернування стала культурно-освітня діяльність. У таборах було розпочато інтенсивну організаційно-просвітницьку роботу, а видавництво газет і журналів стало потужним чинником національно-патріотичного єднання та мобілізації інтернованого вояцтва під гаслами відродження УНР.

Вагомий внесок у дослідження таборової преси інтернованої Армії УНР у таборах Польщі було зроблено О.Вішкою, З.Карпусем, І.Срібняком, Н.Сидоренко, О.Колянчуком, О.Фуртесом та ін.

Мета статті – на основі комплексного аналізу архівних і опублікованих джерел та наукової літератури дослідити видавничу діяльність інтернованих вояків Армії УНР у таборах Польщі.

Виклад основного матеріалу. За сприяння Головного Отамана Військ УНР С. Петлюри, командування інтернованих українських військ у таборах було розпочато видання цілої низки громадсько-політичних, військово-фахових, галузевих, сатирично-гумористичних газет і журналів, збірників мемуарів, навчальної літератури, літературно-поетичних збірок, а також тривала активна робота із написання історії окремих полків та дивізій.

Видавнича справа мала на меті не лише інформативну функцію, а в першу чергу морально-психологічну підтримку інтернованих. На сторінках примірників таборові редакції намагалися подати тяжкі умови перебування через призму сатири, певної іронії, що мало на меті навіть у таких складних умовах знайти місце для душевної розради. Безумовно розповсюдження примірників по табору, а інколи і за його межі (хоч і у невеликій кількості, так як фінансування було мізерним), давало можливість підтримки зв'язку між інтернованими та інформування про стан у таборі, розклади занять, відгуки та заходи, що мають відбутися, але слід не забувати про цензуру. Окрім цього велика увага приділялась підвищенню рівня культури вояків. Тому часто на сторінках часописів та журналів друкувалися вірші або уривки видатних українських та зарубіжних поетів та письменників.

Ваговою складовою культурного життя у Ланцуті було видання часописів. Тут виходило видання культурно-освітньої комісії табору, гумористично-сатиричний журнал «Будяк». Ще у першому номері від 1 вересня 1920 р. можна було прочитати: «Виходить, коли Бог пошле. Ціна по євангельській заповіді – даючого рука не оскудіє, а беручого не всохне. Видає культурно-просвітний відділ Української збірної станиці в Ланцуті». Журнал мав гасло: «Пролетарі всіх бараків, бережіться!» [1, 18]. У першому номері сказано, чому журнал отримав назву «Будяк». Автор пише, що будяк береже красу українського степу.

На сторінках журналу (обсягом 12 сторінок) були політичні вісті у жартівливій формі, гуморески, карикатури, добірка сатирично-гумористичних заміток «Станична хроніка». Редакція запрошувала до співпраці і читачів.

У таборі був налагоджений випуск «Військового вісника». Командир групи військ у Ланцуті генерал О. Пилькевич, заснував військово-літературний двотижневик «Наша Зоря». Навколо часопису згуртувалися публіцисти Є. Маланюк, М. Вороний, І. Блакитний, О. Луцький, В. Євтимович, А. Лебединський, М. Шаповал [2, 10].

У літературно-військовому журналі «Наша зоря» (який виходив і у інших таборах, таких як Стржалково, Каліш, 1920 – 1923 рр.) були такі рубрики й підзаголовки: «Замість фейлетону», «Гумористика: про що балакають у таборі», «Кутик гумору», «Байки і вірші». Об'єктами сатири ставали щоденне життя вояків, політичні події, власний світ переживань і погляди на майбутнє. Культурно-освітні організації видавали й усну газету «Промінь», яку декламували інтерновані у таборі вояки.

У Ланцуті також виходив журнал 1-ї Запорозької дивізії «Запорожець» і політичний журнал «Аванс». Тиражування друкованих видань відбувалося за допомогою шапірографа – пристрою для розмноження рукописного або друкованого тексту без друкарського набору. Більшість часописів виходило накладом 200-300 примірників. За час існування табору вийшло 20-40 таких номерів [3, 1]. Існувала бібліотека з чималою кількістю книг та періодичних видань українською мовою [4, 10].

У таборі Вадовиці видавалося кілька журналів: гумористично-сатиричний тижневик «Грімаса» і «Комарь», сатиричний журнал «Жало», ілюстрований літературний часопис «Запорожець», політичний журнал «Аванс», тижневик «Запорізька думка» [5, 281].

У таборі Петроків друкувалися літературні журнали «Тернистий Шлях» і «На хвилях життя», а також гумористичний часопис «Листок Об'яв» [6, 65]. Почав видаватися тижневик «Запорожець», у старшинському бараці поширювався сатиричний рукописний журнал «Жало» [7, 49].

Існувала своя друкарня і у таборі Стшалково. Загальновідомим було видання Ради культурно-освітньої комісії табору – журнал «Наша Зоря», який друкувався в табірній типографії. У зв'язку з тим, що до Стшалкова були переведені групи українських військ з Вадовиць, Ланцуту, Пикулич та Петрокова – друк майже всіх видань з цих таборів заходами дивізії було відновлено. З різною періодичністю у таборі з'являлися: «Наша Зоря», «Будяк», «Запорожська думка», «Блоха», «Промінь», «На хвилях життя», «Студентський Вісник», «Військовий Науковий Вісник», «Таборовий метелик» та ін. [8].

Але особливого розмаху в 6-й дивізії досягла видавнича справа – дивізія мала власну друкарню. Найавторитетнішим серед цілої низки періодичних видань 6-ї Січової дивізії був часопис «Нове життя», перше число якого вийшло 15 січня 1921 р. Керувала виданням часопису редколегія на чолі з відповідальним редактором (за весь час існування «Нового життя» їх було троє: сотники Г. Гладкий, О. Костюченко і М. Битинський). Часопис видавався на гроші дивізії, разом з тим значну частку редакційних коштів становили приватні внески козаків і старшин. Спочатку часопис мав неперіодичний характер (до № 39), виготовлявся шляхом роздрукування на машинці або шапірографі дуже обмеженим тиражем (30 примірників) і розповсюджувався тільки у таборі [6, 70]. Застосування для випуску часопису дивізійної друкарні піднесло його на якісно новий рівень. Згуртувавши у редакції кращі журналістські сили, часопис у кінці 1921 р. друкувався вже тиражем у 200 примірників і розповсюджувався в 17 містах Польщі та закордоном: Чехо-Словаччині, Швейцарії, Бельгії, Єгипті, Італії, Німеччині, Австрії, Румунії, Франції, Марокко, Сербії, Туреччині й Англії. Разом з тим редакція «Нового життя» підтримувала тісні зв'язки з українськими громадами у цих країнах [9, 31].

Результати діяльності Військового факультету Українського Народного Університету у таборах Ланцуті-Стшалково також друкувались, засвідчуючи рівень знань випускників. Його було засновано 6 липня 1921 р. Військовий факультет проіснував до 26 червня 1922 р. Його повний курс (чотири семестри) прослухало 170 чол., іспити успішно склали 11 осіб. Кращі праці випускників Університету були надруковані у науковому виданні «Військовий Вісник» – два числа якого вийшли у таборі Стшалково [10, 39 – 40].

В Олександрові-Куявському у грудні 1920 р. почав виходити найперший таборовий часопис «Нове життя». З грудня 1920 р. по квітень 1921 р. регулярно виходив ілюстрова-

ний журнал «Зірниця» (під редакцією поручника Липовецького), який видавався табірним кооперативом в Олександрові. За цей час з'явилося сім чисел журналу, кожне тиражем у 40 примірників. Ще одне ілюстроване видання – сатиричний журнал «Полинь» (під редакцією юнака Курарського) після виходу 6 чисел припинив своє існування в кінці 1921 р. внаслідок переїзду дивізії до табору Стшалково. Неперіодичне виходили сатирично-гумористичні журнали: «Окріп», «Промінь», «Альманах», «Комар», «Полин», «Гримаса». З травня 1920 р. Старшинською громадою 6-ої дивізії видавався військовий журнал «Український стрілець». Він з'являвся нерегулярно – було надруковано тільки три числа, з яких останнє – в таборі Олександрів-Куявський.

Заходами культурно-освітнього відділу Січової дивізії і Старшинської громади у типографії були надруковані підручники: «Наша Батьківщина – Україна» (на 116 сторінках) та «Порівняльна граматики української мови». Старшинами дивізії здійснювався переклад з іноземних мов фахової літератури, збиралися матеріали щодо історії Української Армії і, зокрема, 6-ої Січової стрілецької дивізії [11, 37].

У таборі Олександрів-Куявський значно розвинулося і церковне життя. Табірним священиком тут був нововисвячений на початку 1921 р. о. П. Білон, зусиллями якого у таборі було влаштовано похідну церкву з іконостасом, засновано спочатку дивізійне, а потім табірне Братство св. Покрови, членами якого у 1921 р. стало 200 чол. Братство заснувало видавництво «До світла» і у вересні 1921 р. почало видавати неперіодичний журнал «Релігійно-Науковий Вістник», що став першим духовним православним журналом українською мовою. Також зусиллями членів Братства було видано літургії, псалми, тексти для співів, статут братства тощо [12, 362].

У таборі Каліш завдяки наявності у розпорядженні 3-ї дивізії власної друкарні, було здійснено випуск книжки «Лицарі і мученики», друкувався військовий журнал «Залізний Стрілець», що виходив з 1923 р. під редакцією генштабу генерал-хорунжого П. Шандрука. З 1921 р. видавався тижневий журнал «Запорожець», відповідальним редактором якого був Н.Лазаренко, але за браком коштів примірники виходили нерегулярно [13, 23]. У журналі друкувалися вірші інтернованих, їхні спогади, військові нариси, історичні хронічки, сатиричні відгуки про діяльність інших редколегій (наприклад, сатиричний опис діяльності редколегії журналу «Жало» [13, 20]). У деяких номерах журналу зустрічаються рубрики «Театр і музика», «Гумор і сатира», «Військовий нарис».

У таборі з 1921 р. також видавався літературно-гумористичний журнал «Око». Друкувалися вірші, спогади, філософські роздуми вояків, інколи номер присвячувався певній пам'ятній події. № 7 від 10 березня 1921 р. присвячений 60-тим роковинам з дня смерті українського генія Т.Г.Шевченка, у журналі містяться вірші на честь вшанування видатного поета («Краса України, поет наша слава», «Під бідною стріхою, в бідних батьків» П.Гладкий [14, 5], «Сьогодні день великого свята» А.Заворницький) малюнки вояків, статті присвячені творчості Т.Г.Шевченка та ін. [14, 1].

При таборі, завдяки наполегливим зусиллям генерала О. Удовиченка, була відкрита «Дивізійна Юнацька школа» [15, 206]. Через повну відсутність будь-яких підручників всі лекції друкувалися на кожного слухача.

У таборі Щепіорно було засноване видавниче товариство «До світла», що мало на меті ознайомити інтерноване вояцтво із західною духовною літературою. Товариство видало, зокрема, такі книжки «Шукання правди» Ф. Томи, «Хома Невірний» доктора Альта, «Життя і особа Григорія Сковороди» (перекладена з російської Євгеном Маланюком), «Служба Божа Св. Василя Великого» [16, 98]. Існуючі табірні і дивізійні (6-ої див.) типографії забезпечували друк різної фахової літератури, газет та часописів. Слід зазначити, що функціонували вони насамперед завдяки допомозі вже згаданого пресового фонду. Друкарня 6-ї дивізії видала книжку «Школа українських пластунів», табірні типографія (завідуючий – сотник Ф. Гай-Гаєвський) здійснювала випуск загальновійськової газети «Український Сурмач» (що виходила під редакцією сотника О. Волохіва), часописів «До світла» і «Трибуна України», продовжувала видання журналів «Наша Зоря», «Релігійно-наукового вісника» і «Веселки» (голова редколегії останнього – сотник Ф. Крушинський) [17, 429].

Висновки. Редколегіями табірних газет та журналів було зроблено вагомий внесок у справу згуртування інтернованого українського вояцтва та його національно-патріотичного виховання. Видавнича діяльність інтернованих вояків-українців у таборах Польщі є

вагомим джерелом для дослідження багатьох аспектів перебування українців на чужині, а саме, політичного, економічного, культурного та ін. Преса є віддзеркаленням тих поглядів та ідей, які панували серед її представників. Різноманітними були і завдання, які ставили перед собою видавці: інформування про ситуацію в таборах, освітня праця серед вояцтва, прагнення зміцнити почуття національної гідності та свідомості, сформуванню ідею національної єдності.

Редакції часописів намагались зафіксувати події з часів визвольної боротьби, аналізували причини успіхів та невдач українського народу, а також пропонували свої шляхи продовження протистояння з більшовизмом. Таборів видання за браком коштів виходили нерегулярно, і їхня якість до придбання друкарських машин була невисокою. Скрутну ситуацію рятували передплата та пожертви благодійних організацій.

Список використаної літератури

1. Кость С. Українська таборова преса початку 20-х років ХХ ст. / С. Кость // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – Ужгород, 2008. – Вип. 18. – С. 18.
2. Фуртес О.О. Військово-історична проблематика у працях української еміграції 1920–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 «військова історія України» / О. О. Фуртес. – Львів, 2009. – 18 с.
3. Лаврінович К. Листи українського журналіста. Поза кільчастими дротами // Свобода. – 1922. – 12 серпня – 27 с.
4. Karpus Z. Ukraiński sojusznik Polski w wojnie 1920 roku. Walka oddziałów Ukraińskiej Republiki Ludowej u boku Wojska Polskiego i ich dalsze losy // Biuletyn IPN nr 7 – 8/2010, Warszawa 2010. – 148 s.
5. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.
6. Срібняк І. В. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921 – 1924 рр.) / І. В. Срібняк. – Київ-Філадельфія, 1997. – 187 с.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1075, оп. 2, спр. 200.
8. Прижмуренко І. Видання по таборах інтернованих українських вояків Армії УНР. / І. Прижмуренко / Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч. 1. – 24 с.
9. ЦДАВО України. – Ф. 1075, оп. 2, спр. 544.
10. Наріжний С. П. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами / С. П. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. I. – 372 с.
11. Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті / М. Битинський // Гуртуймося. – 1932. – № IX. – С. 37.
12. Вішка О. Видавнича діяльність вояків армії УНР, інтернованих в Александрові Куявському / О. Вішка // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника : збр. наук. пр. – Львів, 1995. – Вип. 2. – 422 с.
13. ЦДАВО України. – Ф. 3525, оп. 1, спр. 6а.
14. ЦДАВО України. – Ф. 3525, оп. 1, спр. 14.
15. Тинченко Я. Офіцерський корпус армії української Народної Республіки (1917 – 1921). Книга II / Ярослав Тинченко. – К. : Темпора, 2011. – 424 с.
16. Портнов А. В. Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919 – 1939) / Андрій Володимирович Портнов. – Х.: ХІФТ, 2008. – 256 с.
17. ЦДАВО України. – Ф. 1078, оп. 2, спр. 158.

References

1. Kost, S. (2008). Ukrainian camp newspapers in early 20 in XX century. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya : Filolohiya (Scientific Bulletin of the Uzhgorod University. Series: Philology)*, 18, 18. (in Ukr.).
2. Furtes, A. (2009). Military-historical perspective in the works of the Ukrainian emigration in 1920 – 1939. *Extended abstract of candidate's thesis*, 18. (in Ukr.).
3. Lavrinovich, K. (1922). Sheets of Ukrainian journalist. Outside the wire. *Svoboda (Freedom)*, August, 1 –27. (in Ukr.).
4. Karpus, Z. (2010). Ukrainian Polish ally in the war of the 1920s. The battle troops of the Ukrainian People's Republic alongside Polish troops and their fate. *Bulletin IPN (Biuletyn IPN)*, 7 – 8, 148. (in Pol.).
5. Zhyvotko, A. (1999). *History of Ukrainian press*, Kyiv: Our culture and science. (in Ukr.).
6. Sribnyak, I. V. (1997). *Disarmed, but unconquered: UPR Army internment in camps in Poland and Romania (1921 – 1924)*, Kyiv; Philadelphia. (in Ukr.).
7. Central state archives of higher authorities and management of Ukraine, f. 1075, an. 1, act 200. (Unpublished Source).
8. Pryzhmurenko, I. (1931). Publishing in internment camps UPR Army. *Litopys Chervonoyi Kalyny (Chronicle of Red Kalina)*, 1, 24. (in Ukr.).
9. Central state archives of higher authorities and management of Ukraine, f. 1075, an. 2, act 544. (Unpublished Source).
10. Narizhnyy, S. (1942). *Ukrainian emigration. Cultural work of ukrainian emigration between two world wars*, 1. (in Ukr.).
11. Bytynskyy, M. (1932). Ukrainian soldiers on the cultural and educational front. *Hurtuymosya (Unite)*, 9. (in Ukr.).
12. Vishka, O. (1995) Publishing of soldiers of UPR Army who were interned at Alexander Kujawski. *L'vivs'ka naukova biblioteka imeni V. Stefanyka (Lviv Scientific Library named after V. Stefanyk)*, 2. (in Ukr.).

13. Central state archives of higher authorities and management of Ukraine, f. 3525, an. 1, act 6 a. (Unpublished Source).
14. Central state archives of higher authorities and management of Ukraine, f. 3525, an. 1, act 14. (Unpublished Source).
15. Tinchenko, J. (2011). *The officer corps of the army of UPR (1917 – 1921*. Kyiv: Tempora, 2. (in Ukr.).
16. Portnov, A. (2008). *The scientific and educational activities Ukrainian emigration in interwar Poland (1919 – 1939)*, Kharkov. (in Ukr.).
17. Central state archives of higher authorities and management of Ukraine, f. 1078, an. 2, act 158. (Unpublished Source).

HOLUBNYCHA-SHLENTCHAK Yuliya, PhD student Borys Grinchenko Kyiv University, Department of World History,
e-mail: jgolubnycha@gmail.com

PUBLISHING ACTIVITIES OF UPR ARMY INTERNED IN CAMPS IN POLAND (1920 - 1924)

Abstract. Introduction. During the November 1920 UPR army waged fierce battles in Ukraine, holding pressure Bolshevik units. But November 21, 1920 it was forced to give up fighting and retreated river Zbruch then military UPR was interned by the Polish authorities. Internees UNR Army soldiers found themselves in difficult conditions. Tool to overcome demoralization in the camps was the educational and cultural activities, one of the main keys of which was publishing.

Purpose. Based on a comprehensive analysis of archival and published sources and scientific literature to explore publishing interned soldiers UPR Army in camps in Poland (1920 – 1924).

Results. With the assistance of the Chief Ataman troops UPR Simon Petliura command interned in camps Ukrainian troops began the publication of a number of socio-political, military, professional, industry, humorous satirical newspapers and magazines, collections of memoirs, textbooks, literature and poetry, and also continued active work of writing the history of individual regiments and divisions. On page editorial publications camp tried to submit information through the prism of irony to ease the psychological state of the internees. Certainly distribution of copies in the camp, and sometimes beyond it (albeit in small quantities), made it possible to support communication between interned and inform them on the state of the camp, schedule reviews and the actions to take place, but should not forget about censorship.

In addition, much attention was paid to raising the level of culture warriors. So often in the pages of magazines and journals published poems or excerpts of famous Ukrainian and foreign poets and writers.

Originality. Comprehensive analysis of the publishing UPR Army internment in camps in Poland in 1920 – 1924.

Conclusions. Camp publishers had made a significant contribution to the strengthening of interned Ukrainian soldiers and their national-patriotic education. Publishing of soldiers interned in camps in Poland is an important source for the study of many aspects of the Ukrainian people in a foreign country, namely, political, economic, cultural, etc. The press is a reflection of the views and ideas which prevailed among its members.

Keywords: press, interned, publishing, camp, Poland, UPR Army.

Одержано редакцією 18.10.2016
Прийнято до публікації 23.12.2016

УДК 94 (438)

БОЄЧКО Владислав Федорович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького
e-mail: osbb53@ukr.net

ПОВОЄННИЙ РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918–1923 рр.

У статті на основі аналізу вітчизняної та зарубіжної історіографії висвітлено повоєнний розвиток провідних галузей економіки Польської республіки. Особливу увагу приділено труднощам, що супроводжували розвиток відповідних галузей промисловості. Висвітлено процес поступової технічної модернізації підприємств та структурної перебудови економіки в цілому. Приватні інвестори в умовах повоєнної нестабільності не поспішали вкладати кошти у модернізацію та розвиток виробництва. Автором визначено роль державного регулювання економіки